

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
13/2016
PL ISSN 1730-0274

Monika Kwiecińska
Akademia Sztuki Wojennej
Wydział Zarządzania i Dowodzenia

Nowy wymiar konfliktów zbrojnych: konflikt hybrydowy a konflikt pełzający

A New Dimension in the Armed Conflicts: A Hybrid Conflict and a Creeping Conflict

Abstrakt: Artykuł prezentuje problematykę obecnie dość popularnego określenia konfliktów i wojen jako hybrydowe i pełzające, głównie w kontekście konfliktu ukraińskiego. Scharakteryzowano pojęcie hybrydowy i jego znaczenie w teorii konfliktów zbrojnych rozumiane często jako połączenie różnego rodzaju regularnych i nieregularnych działań (militarnych i niemilitarnych) prowadzonych przez przeciwnika unikającego odpowiedzialności i niezgodnie z prawem międzynarodowym. Skonkretyzowano określenie pełzanie i wojna pełzająca – szczególny rodzaj działań podejmowanych przez Federację Rosyjską, cechujący się głównie skrytością i nieregularnością działań, niezgodnych z prawem międzynarodowym i stosowaniem propagandy. Kwestie podjęte w artykule stanowią jedynie zarys tej problematyki.

Abstract: The article presents the issues considered to be quite popular these days defining conflicts in terms of hybrid or crawling warfare, mainly in the context of the Ukrainian conflict. The concept of a hybrid war was characterized as well as its importance in the theory of the armed conflict often understood as a combination of various types of regular and irregular operations (military and non-military ones) carried out by the enemy avoiding responsibility and against the international law. The author specified the terms creeping and a crawling war – a special type of actions taken by the Russian Federation, characterized mainly by the concealment, irregular activities inconsistent with international law and the use of propaganda. The issues raised in the article represent only the outline of the broader question.

Słowa kluczowe: hybrydowość, hybrid warfare, hybrydowe zagrożenia, zagrożenia pełzające, konflikt pełzający

Key words: *hybridity, hybrid warfare, hybrid threats, crawling threat, crawling conflict*

Wstęp

Wydarzenia z lutego 2014 r. na Ukrainie dały początek rewolucji, w wyniku której odsunięto od władzy ówczesnego prezydenta Wiktora Janukowycza. Społeczeństwo zmęczone iluzją demokracji postanowiło walczyć o swoje prawa i stać się członkiem Unii Europejskiej. Zbudzone tendencje separatystyczne dały o sobie znać głównie na Krymie (który przyłączyła do siebie Rosja) i we wschodniej części państwa (głównie w Doniecku i Ługańsku). Wewnętrzne rozdarcie na część prozachodnią i prorosyjską doprowadziło do wojny pomiędzy siłami rządowymi i separatystami wspieranymi przez Rosję wypierającą się tego. Konflikt z jednej strony może być postrzegany jako wewnętrzny (wojna domowa?), jednak biorąc pod uwagę Rosję jako agresora nieoficjalnie w niego uwikłanego i działającego tak, żeby działać poza prawem międzynarodowym – jak należy go sklasyfikować? Naukowcy najczęściej określają go mianem konfliktu/wojny o charakterze hybrydowym, rzadziej spotyka się przymiotnik „pełzający”. Stąd wynika problem badawczy – czym jest hybrydowość konfliktów a czym konflikt pełzający? Czy są to pojęcia tożsame czy różnią się między sobą? Która nazwa najlepiej oddaje charakter konfliktu ukraińskiego? Postawione problemy badawcze znajda rozwiązanie w rozwinięciu artykułu.

Hybrydowość

W *Słowniku języka polskiego* pod hasłem *hybrydowy* zapisano: „będący wynikiem pomieszczenia dwóch gatunków, ras, rodzajów, form, pojęć itd.”¹. Definicja ta wskazuje, że coś, co ma charakter hybrydowy powstało z dwóch innych całkowicie odmiennych form w celu utworzenia nowej – lepszej, bo łączącej cechy dwóch ją tworzących. Hybryda więc oznacza mieszańca, dzi-

¹ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 4, Warszawa 1962.

woląga łączącego cechy różnych osobników². Można stąd wywnioskować, że jest to pojęcie powszechnie używane w biologii, także w językoznawstwie dla określenia nowego wyrazu powstałego z dwóch innych pochodzących z różnych języków.

W teorii konfliktów zbrojnych pojęcie hybrydowości wywołało wiele kontrowersji, ze względu na swą niejasność i brak sprecyzowania go na tym gruncie. Wątpliwości budzi formułowanie nowych pojęć, np. wojna hybrydowa, konflikt hybrydowy, metody walki hybrydowej, zagrożenie hybrydowe. Zdolność sklasyfikowania czym jest hybrydowość w aspekcie militarnym jest niezwykle trudna, o ile zasadne jest w ogóle używanie tego sformułowania w tym obszarze.

Określenie hybrydowy dotyczące konfliktów zbrojnych itp. zostało przeniesione na rodzimy grunt z USA. Nie jest ono nowe, gdyż jego korzeni upatruje się już od starożytności. W antycznym Rzymie taki charakter miały mieć: siły walczące w powstaniu żydowskim w 66 r. n.e. przeciwko Legionom Rzymskim; podczas wojen napoleońskich w 1806 r. – siły hiszpańskie przeciwko wojskom Napoleona; armia sowiecka na froncie wschodnim podczas II wojny światowej w latach 1941–1945³. Stąd wydawać by się mogło, że hybrydowość odnosi się do struktury sił walczących, a nie podejmowanych przez nich działań. Jak więc zdefiniować ten termin i jakie desygnaty świadczą o jego istnieniu?

Jednym z pierwszych amerykańskich teoretyków traktujących o tym problemie od 2006 r. w swych publikacjach był F. Hoffman⁴. Użyto go także podczas zeznań przed Kongresem w latach 2008–2010, wojskowi określali mianem *hybrid warfare* (hybrydowe działania wojenne/wojna hybrydowa) działania podejmowane przez przeciwnika w Iraku i Afganistanie, które miały charakteryzować się różnymi formami walki od konwencjonalnych, przez niekonwencjonalne po nieregularne⁵. W doktrynach USA nie ma oficjalnej definicji wojny hybrydowej, określenia używa się by podkreślić rosnącą złożoność różnych elementów walki we współczesnych konfliktach.

² <http://portalwiedzy.onet.pl/polszczyzna.html?qs=hybrydowy&tr=pol-all&ch=1&x=0&y=0> (dostęp: 4.05.2016).

³ T. McCulloh, R. Johnson, *Hybrid Warfare, Joint Special Operations University Report 13-4*, Florida 2013, p. 3.

⁴ Szerzej m.in.: F. Hofmman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute of Policy Studies, Arlington 2007.

⁵ L. Sanchez, *Hybrid Warfare*, Government Accountability Office, Washington 2010.

Należy więc jasno wyrazić, że hybrydowe działania wojenne nie stanowią nowej formy walki. Z definicji wynika, że *hybrid warfare* można rozważać jako wojnę hybrydową i hybrydowe działania wojenne lub utożsamiać oba znaczenia ze sobą. Niektóre amerykańskie organizacje militarne zamiast hybrydy preferują termin pełne spektrum operacji (*full spectrum operations*), gdyż oddaje to pełny charakter różnorodnych działań od klasycznych po nieregularne⁶.

NATO definiuje *hybrid warfare* w następujący sposób: „użycie taktyki asymetrycznej w celu wykrycia i wykorzystania słabości (przeciwnika) za pomocą środków pozamilitarnych (np. politycznego, informacyjnego czy ekonomicznego zastraszania i manipulacji) popartych groźbą użycia konwencjonalnych i niekonwencjonalnych środków militarnych”⁷. Definicja została wprowadzona do terminologii NATO w odpowiedzi na wyzywania, które przyniósł rosyjsko-ukraiński konflikt i ekspansja Daesh, powodujące zagrożenie bezpieczeństwa dla państw członkowskich Sojuszu.

W słowniku BBN za wojnę hybrydową uważa się „wojnę łączącą w sobie jednocześnie różne możliwe środki i metody przemocy, w tym zwłaszcza zbrojne działania regularne i nieregularne, operacje w cyberprzestrzeni oraz działania ekonomiczne, psychologiczne, kampanie informacyjne (propaganda) itp.”⁸.

M. Wrzosek twierdzi, że wojna hybrydowa jest odmianą konfliktu asymetrycznego o trzech wymiarach:

- 1) bezpośrednich (regularnych i nieregularnych) działań zbrojnych,
- 2) psychologicznych w państwie – agresor w swoim kraju propaguje własną wersję konfliktu poprzez mass media,
- 3) propagandowych na arenie międzynarodowej⁹.

Zauważa także, że istotną rolę odgrywa cyberprzestrzeń, która staje się ważnym narzędziem zdobywania informacji i przeprowadzania cyberataków w rękach wywiadu.

⁶ Ibidem, s. 20.

⁷ J. M. Calha, *Hybrid Warfare: NATO's new strategic challenge? General Report*, Defence Security Committee 2015, s. 3.

⁸ <https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,MINISLOWNIK-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html> (dostęp: 05.05.2016).

⁹ M. Wrzosek, *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” nr 3, 2015, s. 36–45.

Częściej można spotkać w doktrynach i literaturze pojęcie „hybrydowe zagrożenia”,

rozumiane jako: „zróżnicowana i dynamiczna kombinacja sił regularnych, nieregularnych i/lub elementów przestępczych celem osiągnięcia wspólnych celów/korzyści¹⁰, czy: każdy przeciwnik, który w sposób systematyczny i skondensowany wykorzystuje różne rodzaje broni konwencjonalnej, nieregularnej taktyki, terroryzmu, przestępczych zachowań na polu walki by osiągnąć cele polityczne”¹¹.

Pojęcie hybrydowości zostało upowszechnione i przypisane konfliktowi rosyjsko-ukraińskiemu. Charakterystyczny jest tu przebieg całego konfliktu, gdyż oficjalnie i w świetle międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych, wojna nie została wypowiedziana. Rosja prowadzi skryte działania (np. za pomocą „zielonych ludzików”) i przyczynia się do destabilizacji sytuacji w kraju (np. wspiera separatystów), manipuluje informacjami i utrzymuje, że staje w obronie mniejszości rosyjskiej zamieszkującej na Ukrainie, a państwa zachodnie doprowadziły do ukraińskiego konfliktu. Rosyjskie rozumienie hybrydowości różni się od zachodniego pojmowania tego problemu. M. Wojnowski wskazuje, że rosyjscy eksperci uważają, że są nią równocześnie prowadzone działania w różnych sferach (geograficzna, ekonomiczna, informacyjna, psychologiczna, cybernetyczna) w celu uzyskania przewagi geopolitycznej nad przeciwnikiem, osłabienia go i zmuszenia do podjęcia decyzji politycznych korzystnych dla agresora¹².

Podsumowując wszystkie omówione definicje, należy stwierdzić, że hybrydowość w teorii konfliktów zbrojnych cechuje się:

- szerokim wachlarzem działań/środków od klasycznych (konwencjonalnych) po niekonwencjonalne, obejmujących swym zakresem nie tylko sferę militarną, ale także polityczną, ekonomiczną czy międzynarodową,
- mieszanym przeciwnikiem łączącym w składzie siły regularne i nieregularne, mogącym mieć charakter państwowy lub nie posiadającym podmiotowości w świetle prawa międzynarodowego,

¹⁰ FM 3-0 *Operations*, Headquarters Department of the Army 2008.

¹¹ F. Hoffman, *Hybrid threats: Neither Omnipotent Nor Unbetable*, ORBIS, vol. 54/2010, s. 441.

¹² Por. M. Wojnowski, *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państw ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wojna Hybrydowa – wydanie specjalne” 2015, s. 7-38.

- hybryda ze względu na wyższość formy nad tymi, od których pochodzi jest elastyczna i szybciej dostosowuje się do wszelkich zmian w środowisku działań;
- przeciwnik prowadzi działania w taki sposób, aby ograniczyć lub uniknąć odpowiedzialności za nie w świetle prawa,
- stosowaniem działań propagandowo-informacyjnych i w cyberprzestrzeni,
- celami są państwa o niestabilnych strukturach i władzy politycznej, różnorodnie pod względem etnicznym lub religijnym, z zarzewiem niezadowolonia i niepokojów społecznych.

Przyczynę nieprecyzyjności koncepcji hybrydowości trafnie ujmuje A. Gruszczak, twierdząc, że stanowi ona „próbę sformułowania nowej analitycznej wykładni konfliktów zbrojnych w kontekście współczesnych problemów bezpieczeństwa asymetrii działań militarnych, przewlekłości konfliktów regionalnych, podziałów kulturowych i negatywnych skutków globalizacji”¹³. Bez względu na dyskusję wokół tej teorii, siły zbrojne muszą być gotowe do reakcji na możliwe realne hybrydowe zagrożenia, co wymaga od nich przygotowania i elastycznej odpowiedzi na nie. Powinno się to głównie sprowadzać do:

- odpowiedniego przygotowania systemu rozpoznania – zintegrowanego z pozostałymi systemami i pozwalającego na pozyskiwanie informacji w czasie zbliżonym do rzeczywistego,
- zapewnienia spójnego wykorzystania i kompatybilności systemów militarnych i systemów zarządzania bezpieczeństwem państwa,
- rozwoju sił specjalnych ze względu na szeroki wachlarz działań,
- przygotowanie społeczeństwa do wyzwań obronnych,
- mobilizacji organizacji proobronnych¹⁴.

Konflikt pełzający

Pełzanie w słowniku języka polskiego ma kilka znaczeń. W odniesieniu do gadów i płazów oznacza powolne poruszanie się z jednoczesnym dotykaniem tułowiem podłoża. Tak przesuwa się wąż czy beznogi gatunek jaszczurki – padalec. Pełzają także ludzie – poruszając się w pozycji leżącej

¹³ A. Gruszczak, *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, [w:] *Asymetria i Hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. W. Sokała, B. Zapała, Warszawa 2011, s. 19.

¹⁴ Por. M. Wrzosek, *Trzy wymiary wojny...* s. 46.

na brzuchu lub na czworakach; słowo to może odnosić się także do ich zachowania w sposób unizony, poniżający własną godność, postępowania w sposób uległy. Czynność tą można przypisać także roślinom i zjawiskom. W stosunku do roślin określa się, że pną się po powierzchni czegoś lub płożąc się po ziemi powoli się rozrastają, jak np. naskałka pełzająca. Mgła, dym, płomień czy światło mogą „pełzać”, gdy unoszą się nisko nad ziemią, powoli się przesuwając¹⁵. Pełzanie stanowi także „powolny proces odkształcania się niektórych materiałów pod wpływem długotrwałego obciążenia”¹⁶.

Analiza różnych znaczeń pełzania wskazuje, że czynność tą przede wszystkim cechuje powolność i poruszanie się nisko nad powierzchnią czegoś. W przypadku zachowania ludzkiego należy dodać kolejną cechę – skrytość – człowiek jest zmuszony do pełzania, zazwyczaj żeby nie zostać zauważonym i móc dyskretnie działać.

Jedną z typologii zagrożeń bezpieczeństwa, które przywołuje M. Huzarski za R. Kulczyckim, jest podział na zagrożenia dynamiczne i pełzające. R. Jakubczak także dokonując takiej klasyfikacji, podaje jako jeden z wielu wyznaczników, kryterium dynamiki rozwoju, które dzieli zagrożenia bezpieczeństwa na dynamiczne i pełzające¹⁷. Do tych pierwszych zalicza się:

- siły natury,
- awarie techniczne,
- epidemie,
- terroryzm,
- konflikty militarne,
- zagrożenia publiczne¹⁸.

Do drugiej kategorii o charakterze pełzającym, sklasyfikowano następujące zagrożenia:

- polityczne,
- gospodarcze,
- społeczne,
- kulturowe,

¹⁵ Por. <http://sjp.pl/pe%C5%82za%C4%87>, <http://sjp.pwn.pl/slowniki/pe%C5%82zanie.html> (dostęp: 16.05.2016).

¹⁶ <http://sjp.pl/pe%C5%82zanie> (dostęp: 16.05.2016).

¹⁷ R. Jakubczak, *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003, załącznik 5.

¹⁸ M. Huzarski, *Zmienne podstawy bezpieczeństwa i obronności państwa*, Warszawa 2007, s. 25.

- ekologiczne,
- informacyjne¹⁹.

Konflikty militarne zostały przypisane do pierwszej grupy, gdyż ich większość zazwyczaj charakteryzuje dynamiczność. Jednak można znaleźć przykłady konfliktów militarnych, które można przypisać do grupy drugiej. Mianem takiego konfliktu o charakterze zagrożenia pełzającego są konflikty izraelsko-arabskie, które występują z różnym natężeniem w czasie, już od 1948 r., czyli I wojny izraelsko-arabskiej, spowodowanej m.in. proklamowaniem państwa Izrael. Napięcia na tle etnicznym, religijnym i terytorialnym występują od ponad pół wieku przeplatając się z niekończącymi się próbami ustanowienia pokoju.

Jak trafnie zauważa M. Huzarski, zagrożenia pełzające są powiązane ściśle z zagrożeniami militarnymi lub należy je stłumić w sposób militarny. Ponadto nazwa wskazuje na „długotrwałe występowanie takich zagrożeń w czasie i potrzebę podejmowania przeciwdziałania w stosownych przedziałach czasowych”²⁰.

Od zaledwie 2-3 lat w perspektywie konfliktu na Ukrainie, można spotkać się, obok określenia „hybrydowy” z przymiotnikiem „pełzający”. Odnosi się do szczególnego rodzaju postępowania prowadzonego przez Rosję, które zostało już wykorzystane wcześniej w Estonii i Gruzji. Stąd pełzający konflikt charakteryzuje się:

- niską intensywnością działań, stopniowym przygotowaniem, przenikaniem sił i środków (wcześniej zgrupowanych przy granicach) na teren atakowanej strony,
- stworzeniem sytuacji kryzysowej, głównie na tle etnicznym, religijnym, kulturowym,
- pozyskaniem poprzez manipulacje i propagandę ludności lokalnej na spornym terytorium,
- brakiem wypowiedzenia wojny;
- działaniami w cyberprzestrzeni i zdobywaniem przewagi informacyjnej przez przeciwnika,
- unikaniem działań bezpośrednich a funkcjonowaniem w sposób rozproszony,

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, s. 26.

- stosowaniem przez przeciwnika systemów bezzałogowych i broni precyzyjnego rażenia²¹.

W publikacji A. Korniejenko *Pelzająca wojna Quo vadis, Ukraino?* autorka opisuje wydarzenia na Ukrainie jako nowy rodzaj konfliktu zbrojnego, w którym dobrze wyszkolone „zielone ludziki” (bez żadnej tożsamości i przynależności państwowej) okupują Ukrainę a opinia międzynarodowa nie potrafi zareagować, bo nie ma prawnej odpowiedzi na działania, które nie mają formalnego źródła. „Pelzająca wojna nie ma ani początku, ani końca, nie ma regularnej armii i dowódców znanych z nazwiska – jest punktowa i pozornie pozbawiona planu, wprowadza chaos i dezinformację we wszystkich sferach życia”²². Powstanie tego rodzaju wojny/agresji autorka przypisuje wyłącznie Federacji Rosyjskiej, podkreślając, że „granica między państwami staje się przezroczysta i dziurawa jak sito, a siły specjalne wykorzystywane są nie do walki z terroryzmem, lecz do siania spustoszenia w ramach akcji dywersyjnych”²³. Należy dodać, że Rosja rozsiewa propagandę, ukazuje problem ukraiński w innym świetle, używając określenia – „odwraca kota ogonem”, Ł. Wójcik porównuje ją do złodzieja krytykującego Zachód za wtrącanie się w sprawę Ukrainy, który apeluje o jego złapanie, udając, że nim nie jest²⁴. Wyłania się tu kolejna cecha konfliktu o charakterze pelzającym, która wskazuje na unikanie odpowiedzialności agresora za swoje postępowanie i prowadzenie działań w sposób skryty.

K. Chodkowski twierdzi, że wojna pelzająca wymyka się ramom prawa międzynarodowego oraz pozbawiona jest tradycyjnych atrybutów (walnej bitwy, zaangażowania wyłącznie środków militarnych, aktów prawa międzynarodowego regulującego warunki pokoju)²⁵. W obliczu poprzednich definicji, jest to dość wąskie i ogólne rozumienie, w którym wskazywanie na brak tradycyjnych atrybutów, oznacza, że posiada wszelkie inne (jakie?).

²¹ Por., <http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/99827.pelzajaca-wojna-przygranic.html> (dostęp: 16.05.2016).

²² A. Korniejenko, *Pelzająca wojna Quo vadis, Ukraino?*, Kraków 2014, s. 78–80.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, s. 78, [za:] Ł. Wójcik, *Wojna typu zgaduj-zgadula*, „Polityka” nr 20, 2014, s. 16–17.

²⁵ <http://geopolityka.net/konstanty-chodkowski-czym-jest-wojna-hybrydowa/> (dostęp: 18.05.2016).

Wnioski

Wskazano już, że konflikt na Ukrainie określa się jako hybrydowy lub pełzający oraz scharakteryzowano oba pojęcia. Należy zaznaczyć, że dokonana analiza stanowi jedynie podstawę do szerszych dociekań w zakresie identyfikacji cech wojen i konfliktów hybrydowych i pełzających. Z przeprowadzonej analizy wynika, że terminy te posiadają cechy wspólne, są to m.in.:

- niewypowiedzenie wojny,
- działanie agresora poza prawem międzynarodowym i unikanie odpowiedzialności za swoje działania,
- dokonywanie manipulacji w sferze mass mediów,
- nieregularność przeciwnika,
- atakowanie państw z problemami na tle kulturowym, etnicznym czy religijnym.

Świadczyć to może o tym, że naukowcy poprawnie identyfikują pewien rodzaj nowego konfliktu zbrojnego, ale nadają mu inne nazwy. Autorka uważa, że określenie konfliktu ukraińskiego jako pełzający, trafniej oddaje jego charakter i przebieg. Przymiotnik pełzający określający konflikt/wojnę odnosi się do działań, w których agresorem jest Rosja, natomiast hybrydowość także wpisuje się w działalność Federacji, ale można ją odnieść także do innych konfliktów zbrojnych, np. II wojny w Libanie w 2006 r.

Bibliografia

Calha J. M., *Hybrid Warfare: NATO's new strategic challenge? General Report*, Defence Security Committee 2015.

Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 4, Warszawa 1962.

FM 3-0 Operations, Headquarters Department of the Army 2008.

Gruszczak A., *Hybrydowość współczesnych wojen – analiza krytyczna*, [w:] *Asymetria i Hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, red. W. Sokała, B. Zapała, Warszawa 2011.

Hoffman F., *Hybrid threats: Neither Omnipotent Nor Unbetable*, ORBIS, vol. 54/2010.

Hofmman F., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Arlington 2007.

Huzarski M., *Zmienne podstawy bezpieczeństwa i obronności państwa*, Warszawa 2007.

Jakubczak R., *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Warszawa 2003, załącznik 5.

Korniejenko A., *Pełzająca wojna Quo vadis, Ukraino?*, Kraków 2014.

McCulloh T., Johnson R., *Hybrid Warfare, Joint Special Operations University Report 13-4*, Florida 2013.

Sanchez L., *Hybrid Warfare*, Washington 2010.

Wojnowski M., *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państw ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wojna Hybrydowa – wydanie specjalne” 2015.

Wrzosek M., *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” nr 3, 2015.

Źródła internetowe

<http://sjp.pl/pe%C5%82zanie>.

<http://geopolityka.net/konstanty-chodkowski-czym-jest-wojna-hybrydowa/>.

<http://portalwiedzy.onet.pl/polszczyzna.html?qs=hybrydowy&tr=pol-all&ch=1&x=0&y=0>.

<http://sjp.pl/pe%C5%82za%C4%87>,

<http://sjp.pwn.pl/slowniki/pe%C5%82zanie.html>.

<http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/99827,pelejajaca-wojna-prygranicy.html>.

<http://www.naszdziennik.pl/polska-kraj/99827,pelejajaca-wojna-prygranicy.html>.

<https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,MINISLOWNIK-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html>.

<https://www.wprost.pl/kraj/508464/Cwiczenia-szpicy-NATO-w-Polsce-juz-w-czerwcu.html>.